

УДК 159.923

Проблематика самопрезентації в дослідженнях вітчизняних вчених

Кононенко А.О.

У статті розглянуті основні теоретичні підходи до вивчення феномену самопрезентації особистості, виділені та проаналізовані онтогенетичний та загальнопсихологічний напрямки й споріднені з ними теорії. В сучасній психологічній науці самопрезентація розглядається як усвідомлюваний і постійно здійснюваний в міжособистісній взаємодії процес пред'явлення «Я-інформації» у вербальній і невербальній поведінці суб'єкта самопрезентації з урахуванням специфіки індивідуальної та загальної соціальної ситуації розвитку. Виявлено, що у всіх напрямках дослідження можливих аспектів самопрезентації інша людина є для суб'єкта об'єктом пізнання, дії, емоційного впливу.

Ключові слова: самопрезентація, генеза самопрезентації, ідентифікація, бажаний образ, імідж.

В статье рассмотрены основные теоретические подходы к изучению феномена самопрезентации личности, выделены и проанализированы онтогенетическое и общепсихологическое направления, а также родственные с ними теории. В современной психологической науке самопрезентация рассматривается как осознаваемый и постоянно осуществляемый в межличностном взаимодействии процесс предъявления «Я- информации» в вербальном и невербальном поведении субъекта самопрезентации с учетом специфики индивидуальной и общей социальной ситуации развития. Выявлено, что во всех направлениях исследования возможных аспектов самопрезентации другой человек является для субъекта объектом познания, действия, эмоционального влияния.

Ключевые слова: самопрезентация, генезис самопрезентации, идентификация, желаемый образ, имидж.

In the articles the basic theoretical positions were considered concerning the study of phenomenon of self-presentation of personality were selected and analyzed ontogenetic and basic psychological directions and relatively connected theories as well. In modern psychological science self-presentation is examined as the recognized process and constantly carried out in interpersonal cooperation "I-information" in the verbal and un verbal behavior of self-presentation subject and taking into account the specific of individual and general social situation of development. It was revealed that in all research directions of possible aspects of self-presentation other human is a subject an object cognition, action, emotional influencing.

Keywords: self-presentation, genesis of self-presentation, identification, desired appearance, image.

Для вітчизняної психології феномен самопрезентації є досить новою науковою дефініцією, але, не дивлячись на це, найбільш розвиненими та практично спрямованими є онтогенетичні аспекти самопрезентації особистості. Онтогенетичний підхід, на наш погляд, дозволяє не тільки виявити глибинне походження та природну стійкість стилів самопрезентації, але й зануритися у первинні системно-структурні компоненти цього психічного явища.

Мета статті - висвітлити основні теоретичні підходи до вивчення феномену самопрезентації в дослідженнях вітчизняних вчених.

Відповідно до мети нами було сформульовано основні завдання статті:

1. Провести теоретичний аналіз та узагальнення джерел з проблеми самопрезентації особистості у вітчизняній психології.
2. Розглянути основні положення онтогенетичного та загальнопсихологічного підходів до вивчення феномену самопрезентації особистості
3. Виявити теоретико-методологічні засади вивчення феномену самопрезентації особистості.

Як відзначав О.М. Леонт'єв, джерела, причини інтересу людини до самопрезентації та комбінування індивідуальних стилів самопрезентації так, щоб вони забезпечували хоч би простий психологічний захист, формується вже в дитячих іграх. В основі трансформації гри, за О.М.Леонт'євим, при переході від періоду переддошкільного до дошкільного дитинства лежить розширення кола людських предметів. Усвідомлення дитиною такого широкого кола людських предметів та усвідомлення наочного світу на первинних ступенях психічного розвитку дитини пролягає через усвідомлення людського відношення до предметів, тобто людської дії з ними [7].

Одній із сторін становлення такого відношення і є опредметнення власного відношення до інших людей в іміджі. Дитяча гра вперше демонструє людині ситуативну вигідність позиції "зображаю для тебе", коли реалізація миметичних, акторських здібностей людини відбувається з очевидною психологічною корисністю і відчуттям руху до мети.

Таким чином, імідж немає просто бажання подобатися, як базовий мотив, характерний для соціопсихологічного буття людини. Він виражає в неявному, зашифрованому вигляді досвід входження людей в систему соціальних відносин, щоб, використовуючи самого себе, свою зовнішність, одяг, міміку і так далі, максимально впливати на поведінку, реакції, оцінки тих, що оточують.

Для розуміння генези самопрезентації та її становлення в дошкільному віці методологічно значущою для нас виступає теза М.І.Лісіної про те, що потреба у спілкуванні в дошкільному віці виступає потребою у пізнанні себе та іншого, а продукт спілкування – образом себе та іншого [8]. Якщо відкинути когнітивну інтенцію, на яку наводять терміни «пізнання» і «образ», та зробити акцент на зв'язку «себе та іншого», то можна побачити, що в концепції М.І.Лісіної «я» та «інший» виступають як нерозривні інстанції, що впливають на самопрезентації особистості.

Незалежно від джерела інформації, яка є основою формування уявлень дитини про саму себе, основним способом її передачі служать вербальна і невербальна комунікації. Низка досліджень

(Л.С.Виготський [4], О.Л.Венгер [5] та ін.) дозволила виявити, що становлення Я-концепції дитини взаємозв'язане і взаємообумовлене початком активного засвоєння мови, різким зростанням лексичного запасу і широким використанням мови у всіх областях діяльності. Через мовне опосередкування предметом усвідомлення дитини стають фізичні, психічні і соціальні компоненти, відбувається їх когнітивна і емоційна оцінка.

Значним етапом в процесі становлення самопрезентації особистості виступає пубертатний період. Як відмічає Д.І.Фельдштейн, ступінь оволодіння підлітком соціальним досвідом та відносинами, усвідомлення себе у суспільстві, бачення себе в інших людях, готовність до відповідальної дії в оточуючому світі своєрідно кумулюється у багатьох вікових новоутвореннях, до яких ми відносимо й процес становлення самопрезентації особистості [12].

У вузькому смислі, самопрезентація – це акт самовираження і поведінки людини, спрямований на те, щоб створити сприятливе враження або враження, відповідне чийм-небудь ідеалам [9]. Самопрезентація в цьому випадку розглядається як уміння підлітка подати себе в новій для нього обстановці, в нових умовах перебування, в новому оточенні. Тому в даному контексті ми розглядаємо самопрезентацію як один з важливих аспектів соціальної адаптації підлітка. Вважаємо, що разом з розвитком здатності підлітка до адаптації посилюється його прагнення до самопрезентації, самоствердження, тобто до різних стратегій «Я».

Під процесом самоствердження ми, услід за Д.Й.Фельдштейном, розглядаємо прагнення підлітка до високої оцінки і самооцінки своєї особистості і викликане цим прагненням поведінка [12].

Загальнопсихологічні аспекти дослідження самопрезентації особистості досліджувалися у вітчизняній психології переважно через феномен ставлення однієї людини до іншої. В цьому контексті виділялися:

1) пізнавальні відношення – інший як предмет пізнання. Найбільш яскраво цей напрямок представлений в роботах О.О.Бодальова [3]. В цьому контексті інша людина виступає як предмет сприйняття, розуміння або пізнання. У численних дослідженнях виявилось, як, орієнтуючись на зовнішню сприйняті характеристики, досліджувані складають уявлення про внутрішні характеристики іншої людини – її особистісні якості (сміливість, акуратність, жадібність тощо), соціальний статус, емоційні складові.

На основі інтеграції зовнішніх характеристик і складається образ іншого, який містить сукупність властивостей та якостей. Сприйняття та засвоєння цих властивостей і якостей складає основу міжособистісної самопрезентації.

2) Атракції – інший як предмет симпатії [3]. Головним завданням цього напрямку є вивчення детермінації емоційних відношень між двома людьми на різних етапах цих відношень. Позитивне ставлення однієї людини до іншої розглядається залежно від властивостей об'єкта симпатії, залежно від властивостей суб'єкта симпатії, залежно від співвідношення цих властивостей та етапу розвитку відношень тощо. При цьому під властивостями об'єкта чи суб'єкта симпатії маються на увазі або виключно зовнішні характеристики (привабливість, товариськість та ін.) або соціально-рольові (статус, професія, освіта, компетентність).

3) Практичні відношення – інший як предмет дії. Цей напрямок переважно пов'язаний із психотерапевтичною практикою [6]. Г.О.Ковальов виділяє три моделі впливу однієї людини на іншу: 1) об'єктна (або імперативна); 2) суб'єктна (маніпулятивна); 3) суб'єкт-суб'єктна (діалогічна або та, що розвивається) []. Сам вчений віддає перевагу останній моделі, оскільки вона у більшій мірі відповідає полісуб'єктній природі людської психіки. Однак, термін «дія» передбачає цілеспрямований та зовнішній вплив на людину з боку іншого, протиставленого їй суб'єкта. Термін «психологічна дія» передбачає цілеспрямовану дію однієї людини на іншу, коли один із учасників виступає суб'єктом дії, а інший – її об'єктом.

Отже, у всіх перелічених напрямках дослідження можливих аспектів самопрезентації інша людина є для суб'єкта об'єктом – пізнання, дії, емоційного впливу. У всіх випадках інше Я протистоїть суб'єкту як зовнішній предмет, який не співпадає і є окремим, до якого можна відчувати симпатію або антипатію, на який можна діяти. І хоча автори більшості досліджень підкреслюють, що мають справу з суб'єкт-суб'єктними відношеннями, що специфікою людських відношень взагалі є їхня суб'єкт-суб'єктність, ця специфіка відноситься лише до окремих характеристик об'єкта відношення. Інша людина, на відміну від речі, володіє особливими властивостями і якостями: волею, знаннями, має свої бажання та мотиви, може проявляти ініціативу. При цьому всі ці властивості можуть бути пізнані, можуть приваблювати або відштовхувати та повинні враховуватися під час впливу та взаємодії. Отже, суб'єктність іншої людини зводиться до сукупності певних, виключно людських властивостей. Але носій цих властивостей протистоїть суб'єкту відношень, та, відповідно, є для нього об'єктом [9].

Але, якщо розуміти людські відношення як взаємне зовнішнє сприйняття, зустріч двох свідомостей стає неможливою. Інший у цій логіці може виступати лише як протиставлений суб'єкту живий та сприймаючий його об'єкт, тобто, як «він», але не як «ти» - рівновеликий мені член живого спілкування.

Проблема полягає в тому, що чужа свідомість не може бути надана людині безпосередньо, як всі інші явища досвіду, «надані» лише чуттєво наочні елементи чужого тіла – голос, жести, обличчя – але не свідомість. Всі спроби пояснити чужу свідомість як непряме, опосередковане знання є помилковими, що, у свою чергу, утруднює дослідження проблеми самопрезентації особистості. Тому воно потребує нової, додаткової методології (методології гуманітарного знання), яка спочатку існувала лише у філософських текстах (М.М.Бахтін [2], С.Л.Рубінштейн [11] та ін.).

Основні положення методології гуманітарного знання полягають в наступному.

1. Усі люди – не зовнішнє середовище, предметно сприймане людиною, не обставини її життя, а головний зміст її особистості. Самосвідомість людини можлива лише через її відношення з іншими людьми. У вітчизняній психології цю думку найбільш ёмко виразив С.Л.Рубінштейн [11]. Ідея про «відзеркалену суб'єктність» або «ідеальну представленість іншого» була ефективно розроблена в працях В.А.Петровського [10].

Тобто, наведені тези показують існування іншого як необхідної онтологічної підстави свідомості і самосвідомості людини, коли цей інший все існує у цій свідомості до реальної (зовнішньої) зустрічі з ним. При зовнішній зустрічі здійснюється перенос вже існуючого, внутрішнього іншого на конкретну людину, яка зустрічається. Причому цей внутрішній інший позбавлений конкретності і є узагальненим представником роду [9].

2. Відношення людей засновані на двох внутрішньо протирічних джерелах «я-ти» та «я-він (воно)».

Щодо типу «я-він (воно)» інший виступає для людини протиставленою, емпіричною істотою, визначеною через сукупність ознак та якостей. Ці якості можуть бути пізнані, оцінені, тобто викликати симпатію, антипатію, ненависть та ін., та використані у власних інтересах. Щодо «я-ти» інший принципово не зводиться до будь-яких кінцевих, певних характеристик, він причетний до суб'єкта; може бути лише суб'єктом спілкування.

Цей дуалістичний підхід до іншого М.М.Бахтін описує у дефініціях «матеріалізація» та «персоніфікація» [2]. Він підкреслював, що людська думка та відповідальні вчинки здійснюються між двома полюсами: відношення до речі та ставлення до особистості (матеріалізація та персоніфікація). Відповідну біполярність підкреслював ще С.Л.Франк, говорячи, що ця дуалістичність витікає з самої природи людини, яка, з одного боку є емпіричною істотою, яка живе у матеріальному світі, а з другого боку, є істотою духовною [13].

Основна проблема і драматизм людських відносин складається саме з цієї подвійності статусу людини серед інших людей, в якому вона поєднана з іншими та зсередини залучена до них, та водночас пізнає і діє з ними як з зовнішніми об'єктами, в яких вона орієнтується та які можуть бути засобом здійснення основних цілей або перешкодою до цього.

Подібна подвійна парадигма самопрезентації (я як суб'єкт впливаю на оточуючих завдяки власній системі самопрезентації та, одночасно, оточення впливає, тисне на мене, вимагаючи певного самопрезентаційного стилю) підкреслювалася в дослідженнях Г.О.Ковальова [6], який розглядав самопрезентації особистості і як результат, і як наслідок соціально-психологічних впливів. Під впливом він розумів процес, який виникає на різних рівнях існування матеріальних явищ та їх окремих властивостей, реалізується під час взаємодії двох чи більше рівнопорядкованих систем і результативно забезпечує зміну в структурі (просторово-часових характеристиках) чи стані хоча б однієї із цих систем [6]. На думку Г.О.Ковальова, виявлене цілісне спричинення та структурна багатоякісність і багаторівневість психічної організації людини потребують використання системного аналізу. Ми згодні з Г.О.Ковальовим, що саме в цьому контексті самопрезентація особистості формується як надзвичайно складний феномен процесу-результату, котрий забезпечує регуляцію різних цілісних властивостей та станів психіки [6].

Б.Г.Ананьєв розглядає самопрезентацію особистості через дефініцію статусу, для якого є характерним поєднання рис відносної усталеності та перетворення у зв'язку з розвитком соціальної ситуації [1]. На його думку, статус особистості не тільки «здається» існуючою системою відносин, але й повинний доповнюватися поняттям позиції особистості, її стилем самопрезентації, які характеризують суб'єктивну сторону положення особистості у цій системі.

Різноманітність позицій особистості, які поєднують суб'єктивні і об'єктивні характеристики, будуються, на думку Б.Г.Ананьєва, на основі її статусу, але, на наш погляд, його перетворення або закріплення можливе лише завдяки індивідуальному стилю самопрезентації. Ми вважаємо, що в цьому контексті самопрезентація особистості може бути об'єктивним психічним явищем, усвідомлюватися нею частково або цілісно, інаквратно або адекватно, пасивно чи активно, чинити опір та поборювати зовнішні умови, або, навпаки, підтримувати та захищати їх. Тобто, самопрезентація особистості може бути розглянута як динамічна характеристика її статусу.

Тому під самопрезентацією в даному контексті ми розуміємо в різній мірі усвідомлюваний і постійно здійснюваний в міжособистісній взаємодії процес пред'явлення – «Я-інформації» у вербальній і невербальній поведінці суб'єкта самопрезентації з урахуванням специфіки індивідуальної та загальної соціальної ситуації розвитку.

Основна складність для сучасної психологічної науки полягає, на наш погляд, у відсутності чіткої структуризації дефініцій «я» і «ти», зведення їх до кінцевих, чітких, семантично наповнених характеристик. Вважаємо, що завдяки дослідженню самопрезентації особистості ці методологічні та емпіричні прогалини будуть заповнені.

Д.О.Леонтєв, В.О.Ядов, І.І.Чеснокова, В.Е.Чудновський та ін. вчені розглядали різні аспекти самопрезентації особистості через розкриття особливостей її ідентифікації, ставлення до себе або внутрішнього світу взагалі.

Так, Д.О.Леонтєв основною структурною одиницею самопрезентації вважає – «Я» [9]. «Я» як останню інстанцію в суб'єктності він визначає як форму переживання людиною своєї особистості, форму, в якій особистість відкриває сама себе. «Я» особистості має багато граней, до більшості з яких може бути включена й її самопрезентація, але кожна з цих граней може виступати окремим предметом психологічного дослідження.

І.І.Чеснокова пропонує в процесі становлення самовідношення критерієм ставлення особистості до

себе [14]. На першому рівні таке співвідношення діє в межах співставлення «Я» та іншої людини: будь-яка риса сприймається та усвідомлюється в іншій людині, а пізніше переноситься на себе. Відповідно, першими механізмами формування ставлення до себе виступають самосприйняття та самоспостереження. На другому рівні співвідношення знань про себе діє в процесі аутокомунікації, тобто в межах «Я та Я», коли людина оперує вже готовими, сформованими знаннями про себе, а в якості специфічного внутрішнього прийому самопізнання автор указує самоаналіз та самоусвідомлення [6]. На думку І.І.Чеснокової, вищого розвитку самосвідомість на другому рівні набуває при формуванні основної життєвої філософії, власного неповторного стилю самопрезентації тощо.

В.О.Ядов стверджує, що ідентифікація як підґрунтя формування самопрезентації особистості обумовлюється її глибинною потребою у визнанні з боку оточуючих, у самореалізації [16]. Цей стан усвідомлюється особистістю у різній мірі, може бути навіть неусвідомлюваним, коли когнітивні та емотивні структури диспозицій суперечать один одному. І не завжди може бути реалізованим у конкретній дії.

В.Е.Чудновський, включаючи потребу особистості у самопрезентації до загального конструкту смислу життя, підкреслює, що стиль самопрезентації може недостатньо усвідомлюватися особистістю, знаходитися у мінімальному, потенціальному стані із-зі відсутності актуально заданої необхідності або під впливом емоційних чинників – розчарування, страх відвертання з боку оточуючих тощо [15]. В.Е.Чудновський підкреслює, що в сучасних психологічних дослідженнях значний акцент робиться на субстанціальності людської психіки, яка характеризується як така, що володіє певною усталеністю та відносною самостійністю існування [15]. На наш погляд, ця теза може бути екстрапольована і на феномен самопрезентації, який може виступати і як морально-оцінний, і як емоційний феномен і як стійка характеристика індивідуального рівню.

Таким чином, у вітчизняній психології склалися певні передумови для формування цілісної, єдиної системи наукових уявлень про феномен самопрезентації особистості. Зокрема, онтогенетичний підхід стверджував, що підґрунтя формування самопрезентації на різних етапах онтогенезу складають вікові особливості та базові новоутворення найбільш сензитивних періодів, до яких відносили дошкільний та підлітковий вік; методологічний підхід потребував застосування додаткової методології (методології гуманітарного знання); а загальнопсихологічний підхід розглядав самопрезентацію через дефініції впливу, статусу, через розкриття особливостей її ідентифікації, ставлення до себе або внутрішнього світу взагалі.

Але, не дивлячись на відносно різноманіття наукових підходів, чітких уявлень щодо існування диференційованої універсальної моделі, яка розкриває та пояснює усталеність самопрезентації особистості незалежно від віку, статусу, емоційного стану та актуальної соціальної ситуації, в науці не сформовано.

Література

- 1.Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г.Ананьев. – СПб.: Питер, 2002 – 228 с. – (Першотвір).
- 2.Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М.Бахтин. – М.: Наука, 1980. – 124с.
- 3.Бодалев А.А. Личность и общение: Избранные психологические труды / А.А.Бодалев. – М.: Наука, 2005. – 279с.
- 4.Выготский Л.С. Психология личности / Л.С. Выготский – М.:Наука, 2002. – 325с.
- 5.Венгер А.Л. Переход от дошкольного к младшему школьному возрасту / А.Л.Венгер // Особенности психического развития детей 6-7-летнего возраста. – М.: Педагогика, 1987. – 345с.
- 6.Ковалев Г.А., Хараш А.У. Восприятие человека как воздействие на его поведение (к разработке интересубъектного подхода в исследованиях познания людьми друг друга) // Психол. межличностного познания. - М., 1981.
- 7.Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н.Леонтьев. - М.: Политиздат,1975 -304 с. – (Першотвір).
- 8.Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения / М.И. Лисина.- М.: Педагогика, 1986. – 127с.
- 9.Михайлова Е.В. Самопрезентация. Теории, исследования, тренинг / Е.В.Михайлова.- СПб, 2007.- С.17.
10. Петровский В.А. Психология неадаптивной активности / В.А.Петровский. - М.: Наука, 1992 – 435с..
11. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. В 2-х т / С.Л. Рубинштейн. – М.: Наука, 1989. – 487с.
12. Фельдштейн Д.И. Психология развивающейся личности: Избранные психол. труды / Д.И. Фельдштейн. – М.,1996. – 512 с.
13. Франк С.Л. Духовные основы общества / С.Л.Франк.- М.: Наука, 1992. – 254с.
14. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии / И.И.Чеснокова. - М.: Наука, 1981. – 323с.
15. Чудновский В.Э. К проблеме соотношения «внешнего» и «внутреннего» в психологии / В.Э.Чудновский // Вопросы психологии. – 2001. - №5. – С.3-18.
16. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности / В.А.Ядов // Методологические проблемы социальной психологии. - М.: Наука, 1975. – 347с. – (Першотвір).
17. Яремчук М.В. Особенности вербальной самопрезентации дошкольников с нарушением речевого развития /М.В.Яремчук, К.Е. Панасенко // Психологическая наука и образование. – 2006. – №4. – С. 34–45.